

Vera Kac

O ORGANIZACIONOM RAZVOJU KPJ U BOSNI I HERCEGOVINI (1945—1948)

Za cjelovitiji historiografski prikaz organizacionog razvoja KPJ u BiH 1945—1948. i za potpunije razumjevanje njegovog ubrzanog ritma i složenosti najprije valja napomenuti da se KPJ nakon oslobođenja zemlje našla u potpuno novim uvjetima rada, razvoja i djelovanja. Kao partija na vlasti, prvenstveno se javlja kao subjekat očuvanja revolucionarnih tekovina izvojevanih u ratu. zatim kao okosnica uspostavljenog državnog integriteta i kao rukovodeća snaga u izgradnji novih, socijalističkih društvenih odnosa. Kao partija na vlasti, kao koheziono tkivo između svih segmenta društvenog života i kao avangarda u formiranju i razvijanju socijalističkog modela društvenih odnosa KPJ je aktivnost težišno bazirala na usmjeravanje izgradnje i uspješnost funkcioniranja državno-pravnog sistema zasnovanog na teritorijalnom principu čemu se morala prilagođavati i njena vlastita organizacija kao neophodan preduvjet za efikasno provođenje zacrtanog razvoja u unutarnjopolitičkom životu tek oslobođene zemlje, uopćeno sažetog na industrijalizaciju, elektrifikaciju, kolonizaciju, agrarnu reformu i kolektivizaciju poljoprivredne proizvodnje, koja je, kao i nacionalizacija i konfiskacija, preduzimana tek potkraj ovog perioda. Stoga je u prvim poslijeratnim godinama (1945—1948) preduziman niz organizacionih izmjena i povremenih manjih reorganizacija koje suštinski nisu mijenjale osnovne principe organizacione utemeljenosti KPJ. Mijenjala se tek shema pojedinih organizacionih tijela unutar ukupne organizacione strukture, s ciljem što efikasnijeg djelovanja i neminovnog prilagođavanja administrativno-teritorijalnoj podjeli zemlje.

Isto tako, neophodno je imati u vidu da se organizacija KPJ u to vrijeme zasnivala na načelima demokratskog centralizma i da se ukupna organizaciono-ideološka komunikacija unutar Partije odvijala analogno tim načelima i njima adekvatnoj metodologiji rada. Stoga u raspravi o organizacionom razvoju KPJ u BiH 1945—1948. stalno treba imati u vidu da ovaj princip podrazumjeva izbornost i opozivnost svih rukovodećih organa, od najnižeg do najvišeg; demokratičnost u donošenju odluka; dozvoljava borbu mišljenja do donošenja odluka, a nakon usvajanja odluke zahtijeva njeno obavezno provođenje i od strane onih koji su glasali protiv; strogu partijsku disciplinu; bezuvjetno pokoravanje nižih organa višim i periodično polaganje računa partijskih organa pred svojom organizacijom na svim nivoima hijerarhijski ustrojene partijske organizacije.

Konačno, za potpuniji prikaz i razumjevanje ove problematike neophodno je napomenuti da je ona u postojećoj historiografskoj literaturi tog predmetnog porijekla i određenja razmatrana uglavnom fragmentarno, u radovima općeg, prigodnog i namjenskog karaktera, i to u vidu sumarnih pokazatelja za čitav jugoslavenski prostor, s napomenom da je ovo prvi rad u kome se organizacioni razvoj KPJ u BiH razmatra na osnovu postojeće dostupne arhivske građe i u periodizacijskom rasponu imanentnom tom razvoju.¹⁾

1.

U izmjenjenoj i komplikovanoj poslijeratnoj problematici organiziranja državnog, političkog i privrednog života, Partija je vrlo brzo prilagodila svoju organizaciju mirnodopskim uvjetima razvoja. U prvom organizacionom zahvatu mijenja se mreža rukovodećih partijskih organa, analogno novoj administrativno-teritorijalnoj podjeli Bosne i Hercegovine (august 1945) na okruge, srezove i područja mjesnih narodnih odbora.²⁾ Prema toj podjeli, na teritoriji Bosne i Hercegovine formirano je sedam okružnih komi-

¹⁾ Petranović Branko i Štrbac Čedomir, *Istorija Socijalističke Jugoslavije — Opšti pregled I*, Radnička štampa, Beograd, 1977, str. 229; Bilandžić Dušan, *Istorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije — Glavni procesi*, Školska knjiga, Zagreb, 1978, str. 463; Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918—1978*, Nolit, Beograd 1980, str. 463; Grupa autora, *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1963, str. 570; Laća Ivan i Marković Moma, *Organizacioni razvitak KPJ (SKJ)*, Kultura, Beograd, 1960, str. 115; Grupa autora, *Klasno-socijalna struktura Saveza komunista Jugoslavije*, Edicija CDI 6, Komunist, Beograd, 1984, str. 547 i mnoga druga opća literatura te ona prigodnog i namjenskog karaktera.

²⁾ Zakon o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine na okruge, srezove i područja mjesnih narodnih odbora (Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine broj 11 od 18. 8. 1945. godine), *Statistički godišnjak 1945—1953*, Zavod za statistiku i evidenciju, Republika Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1954, str. 3.

teta KPJ (banjolučki, tuzlanski, sarajevski, mostarski, bihački, travnički i dobojski),³⁾ identično ustrojenih u odnosu na nove okružne narodne odbore kao nosioce narodne vlasti. Ovom administrativno-teritorijalnom podjelom prestali su postojati oblasni i okružni komiteti iz vremena rata i nekoliko mjeseci nakon oslobođenja, pošto nisu odgovarali novim uvjetima razvoja. Tako je hercegovačka oblast transformirana u okrug, smanjena su područja banjolučkog, tuzlanskog i sarajevskog okruga u korist novoformiranog dobojskog i to sve zbog lakšeg rukovođenja i provođenja svih zadataka koji su bili postavljeni pred partijsku i državnu organizaciju Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu, kao najviši partijski organ bosanskohercegovačke organizacije do kraja 1948. godine (1. 11. 1948. kada je Šesta pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu pretvorena u Prvi — Osnivački kongres KP BiH sa izabranim Centralnim komitetom kao rukovodećim organom), preko ovih sedam okružnih partijskih instanci rukovodio je, u prvom redu, izgradnjom i učvršćenjem narodne vlasti, zadacima obnove i izgradnje, osposobljavanjem kadra za partijske i državne funkcije i pomaganjem u radu sreskih komiteta. Na području grada Sarajeva djelovao je Mjesni komitet (koji je bio u rangu okružnog komiteta) sa četiri rejonska komiteta (u rangu sreskih komiteta), što je, također bilo adekvatno administrativno-teritorijalnoj podjeli i organizaciji narodne vlasti, pošto su za grad Sarajevo postojali Gradski narodni odbor (u rangu okružnog) i četiri rejonska odbora (u rangu sreskih narodnih odbora).⁴⁾ U osam većih bosanskohercegovačkih gradova (Banja Luka, Bihać, Tuzla, Bijeljina, Brčko, Travnik, Zenica i Mostar)⁵⁾ postojali su mjesni komiteti za gradska područja, koji su, de facto, bili u rangu sreskih komiteta. Naravno, i administrativno-teritorijalna podjela bila je identična, a u pogledu državne organizacije svih osam gradova također je imalo narodne odbore u rangu sreskih narodnih odbora. Niža partijska tijela u odnosu na okružne komitete bili su sreski komiteti KPJ, kao važna karika u organizacionom partijskom rukovodstvu. Oni su direktno kontaktirali sa osnovnim partijskim organizacijama (ćelijama) na području svakog sreza. Pomenutom poslijeratnom podjelom ukinute su općine, a time i općinski komiteti, čime je uspostavljena neposrednija saradnja i kontrola između sreskih komiteta i osnovnih partijskih organizacija na jednoj, odnosno između sreskih i mjesnih narodnih odbora na drugoj strani. Kako su te funkcije i kadrovski bile objedinjene, stvaran je neposredniji kontakt sa narodom, odnosno

³⁾ Arhivsko odjeljenje Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (AO CK SK BiH), Fond: Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu (Fond: PK KPJ BiH), Kutija (K-) 84/1945, Dokument (D-) 49/45, datum (d-) 27. 8. 1945.

⁴⁾ Isto.

⁵⁾ Isto.

partijskim članstvom. Na teritoriji Bosne i Hercegovine postojalo je 77 srezova,⁶⁾ raspoređenih unutar pojedinih okruga. Partijska organizacija formirala je sreske komitete za pojedine srezove prema slijedećem rasporedu: banjolučki okrug je u svom sastavu imao 13 sreskih komiteta, dobojski 11, bihaćki 8, tuzlanski 13, mostarski 12, sarajevski 12 i travnički 8 sreskih komiteta.⁷⁾ Stvaranjem većeg broja srezova (do tada je bilo 53 sreza) obezbjeđena je bolja kontrola na manjim teritorijalnim jedinicama, ali i bolji uvid u dinamiku ostvarivanja zacrtanih zadataka, kako u partijskim organizacijama, tako i u mjesnim narodnim odborima. Na bosanskohercegovačkom prostoru egzistiralo je sredinom 1945 godine 1.280 područja narodnih odbora, a krajem 1945. bilo ih je 1.293.⁸⁾ Tendencija je bila da se sva mjesna područja obuhvate mrežom osnovnih partijskih organizacija. U ustaničkim krajevima težište je bilo na organizacionom sređivanju i učvršćenju osnovnih organizacija (ćelija) i njihovom usmjeravanju sa ratnih na poslijeratne uvjete rada, dok je u krajevima gdje nije postojala gusta mreža partijskih organizacija aktivnost usmjeravana na njeno stvaranje i primanje novih članova. U naznačenom periodu (august — decembar 1945) broj osnovnih organizacija (ćelija) kretao se između 860 i 980⁹⁾ na području cijele Bosne i Hercegovine

Osnovne partijske organizacije bile su formirane na teritorijalno-produkcionom (ili preduzetnom) organizacionom principu: u naselju, mjestu, selu, odnosno u tvornici, rudniku, radionici, šumskim gazdinstvima, ustanovama, školama i sl., sa najmanje tri člana kao neophodnim uvjetom za formiranje ćelije. Broj osnovnih organizacija bio je promjenljiv, jer su se prilagođavale uvjetima i okolnostima u kojim su djelovale. Osim toga što je njihov broj rastao, povremeno je dolazilo i do njihovog sažimanja, ali i stvaranja novih organizacija i njihovih odjeljenja tamo gdje je to bilo potrebno, zavisno od broja članova u njima. Osnovne partijske organizacije sa preko 30 članova mogle su uz dopuštenje PK KPJ za BiH formirati odjeljenja, a one s preko 70 članova mogle su partijska odjeljenja dijeliti na partijske grupe po smjenama, radnim brigadama i sl. Partijske organizacije sa preko 150 članova mogle su, uz dopuštenje, formirati tvorničke, šumske i druge komitete.¹⁰⁾ Partijska organizacija se i organizacijom i metodima rada prilagođavala sredini u kojoj je djelovala. Osim velikih napora na realizaciji zadataka obnove i izgradnje, izgradnji narodne vlasti i slično, na osnovnim partijskim organizacijama bilo je težište akcije za omasovljavanje članstva.

⁶⁾ Kao napomena 2)

⁷⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-85/1945, d—31. 12. 1945.

⁸⁾ Kao napomena 2)

⁹⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K—84/1945, D—32/45, d—26. 12. 1945.

¹⁰⁾ Isto.

Od kraja 1946. godine do Osnivačkog kongresa KP BiH, došlo je još dva puta do organizacionih izmjena na razini okružnih partijskih instanci. Od početka 1947. godine (opet uvjetovano izmjenama u administrativno-teritorijalnoj podjeli BiH — januar 1947),¹¹⁾ egzistiraju umjesto sedam samo četini okružna partijska rukovodstva: banjolučki, tuzlanski, sarajevski i mostarski okružni komiteti.¹²⁾ Ovom reorganizacijom pomjerena su i grupisanja sreskih i mjesnih komiteta i osnovnih partijskih organizacija unutar okružnih partijskih instanci. Tako je banjolučki okružni komitet objedinio rad na teritoriju 20 sreskih i 5 mjesnih komiteta, 149 biroa i 520 ćelija; sarajevski 16 sreskih komiteta, 2 mjesna, 5 rejonskih, 40 biroa i 284 ćelije; tuzlanski 20 sreskih, 4 mjesna, 1 rejonski, 67 biroa i 290 ćelija i mostarski 13 sreskih komiteta, 5 mjesnih, 1 rejonski, 67 biroa i 290 ćelija.¹³⁾ U rangu okružnog komiteta bio je i Mjesni komitet KPJ za grad Sarajevo sa 5 rejonskih komiteta, 21 biroom i 112 ćelija.¹⁴⁾ Druga organizaciona izmjena uslijedila je veoma brzo (jula 1947),¹⁵⁾ kada se ukidaju okruzi kao teritorijalne jedinice. U partijskoj organizacionoj strukturi ta promjena zaživjela je od septembra iste godine. Okružni komiteti su tokom svog postojanja učinili mnogo na jačanju partijske organizacije. Bili su glavni organizator svih poslova, usmjeravali su zacrtanu politiku iz pojedinih centara. S jedne strane, uvjetovano novom administrativno-teritorijalnom podjelom, ukinuti su, a s druge, vremenom su postali uhodani u posao da su šablonski provodili direktive i uputstva, bez inventivnosti i želje za dublji i konstruktivniji rad u rješavanju problematike na svojim područjima. Iz njihovih sumarnih izvještaja, ponekad vrlo šturih informacija u zapisnicima, pokrajinsko rukovodstvo nije moglo steći detaljniji uvid »u situaciju na terenu« pojedinih sreskih komiteta i osnovnih organizacija. Prema tome, ukidanjem posrednika (okružnih komiteta) između pokrajinskog i sreskih rukovodstava omogućena je neposrednija saradnja i kontrola, jer su od septembra 1947. godine svi sreski komiteti morali slati veoma detaljne izvje-

¹¹⁾ Zakon o administrativno-teritorijalnoj podjeli Narodne Republike Bosne i Hercegovine na okruge (Službeni list NR BiH broj 2 od 9. 1. 1947. godine), *Statistički godišnjak 1945—1953*, Zavod za statistiku i evidenciju, Republika Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1954, str. 3.

¹²⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K—136/1947, D—513/47, d— 15. 3. 1947. godine.

¹³⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-137/1947, D-66/47, d- 5. 3. 1947; K-142/1947, D-bb/47, d- 8. 5. 1947; K-137/1947, D-1.264/47, d- 8. 3. 1947. i K-136/1947, D-1.173/47, d- 4. 3. 1947. godine.

¹⁴⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-139/47, D-1.934/47, d- 8. 4. 1947. godine.

¹⁵⁾ Zakon o administrativno-teritorijalnoj podjeli Narodne Republike Bosne i Hercegovine (Službeni list NR BiH broj 29 od 7. jula 1947), *Statistički godišnjak 1945—1953*, Zavod za statistiku i evidenciju, Republika Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1954, str. 3.

štaje, a o nekim važnijim pitanjima i zapisnike sa sastanaka pojedinih osnovnih organizacija. Kako je u to vrijeme već postojao brojani i uhodan partijski aparat pri Pokrajinskom komitetu, uspješno su praćeni materijali prispjeli iz sreskih komiteta, što će za naredne dvije godine postati veliko opterećenje, s obzirom na ogromne zadatke koje je donosio petogodišnji plan. Stoga polovinom 1949. godine dolazi do nove organizacione izmjene, kada se stvaraju oblasna partijska povjereništva (četiri u BiH) koja prestatu vrlo brzo u oblasne komitete KPJ za pojedine oblasti. Rasformiranjem okružnih komiteta (septembar 1947), kadrovski su pojačana sreska rukovodstva, popunjen i proširen aparat Pokrajinskog komiteta, kao i mnogi komiteti u ustanovama, rudnicima, tvornicama, šumskim gazdinstvima i sl. Od septembra 1947. godine, organizacionu shemu činilo je 65 sreskih komiteta, 31 mjesni, 24 tvornička i 1.862 ćelije (osnovne organizacije).¹⁶⁾ Svaki sreski komitet je mjesečno dostavljao izvještaj odjeljenjima u Pokrajinski komitet, zavisno na koji se sektor rada odnosi izvještaj ili zapisnik. Tokom 1948. godine partijska organizacija se znatno proširila, tako da je pred Osnivački kongres članstvo bilo raspoređeno u 3.049 osnovnih organizacija, sa 779 biroa, 7 komiteta šumskih gazdinstava, 9 rejonskih komiteta (od toga jedan komitet UDB-e za BiH), 20 tvorničkih i preduzetnih komiteta, 8 mjesnih komiteta na mjesnim područjima, 38 mjesnih komiteta manjih gradova, 5 mjesnih komiteta većih gradova vezanih direktno za Pokrajinski komitet i 65 sreskih komiteta.¹⁷⁾ Naravno, organizaciona mreža osnovnih organizacija se znatno proširila usljed udvostručavanja broja partijskog članstva u 1948. godini.

2.

U poslijeratnim okolnostima razvoja, za efikasno rukovođenje neophodno je bilo izgraditi odgovarajući partijski aparat.

Centralni komitet KPJ, koji je u ovom periodu uglavnom radio preko Politbiroa kao centralnog operativnog organa s pravom odlučivanja o svim pitanjima, već 3. jula 1945. čini prve krupne korake u poslijeratnoj reorganizaciji rukovođenog partijskog aparata od Centralnog komiteta u Beogradu, preko onih u republikama i pokrajinama, do okružnih, sreskih i mjesnih komiteta. Prema Odluci CK KPJ o organizaciji odjeljenja i komisija pri CK, odnosno CK (PK) pojedinih republika i pokrajina,¹⁸⁾ partijski aparat Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu činila su

¹⁶⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-157/1947, D-bb/47, d- 15.10. 1947. godine.

¹⁷⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-266/1948, D-4.284/48, d- 17. 11. 1948. godine.

¹⁸⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-84/45, D-19/45, d- 25. 7. 1945.

tri odjeljenja (Odjeljenje za kadrove, Organizaciono-instruktorsko i Ekonomsko-finansijsko odjeljenje) i šest komisija (za agitaciju i propagandu, za žene, za ekonomsku politiku, za škole, za izgradnju narodne vlasti i komisija za socijalnu politiku).¹⁹⁾ Bosansko-hercegovačka partijska organizacija nije imala kontrolnu i spolj-nopolitičku komisiju, jer su one, kao jedinstvene za sve partijske organizacije u Jugoslaviji, bile sastavni dio partijskog aparata u CK KPJ. Osnovno odjeljenje pokrajinskog aparata bilo je Organizaciono-instruktorsko odjeljenje pod neposrednim rukovodstvom organizacionog sekretara, zaduženo da prenosi direktive i uputstva CK KPJ, kontrolira njihovo sprovođenje i prati cjelokupni organizacioni partijsko-politički rad. Sastav odjeljenja sačinjavali su organizatori (instruktori), čiji je broj stalno rastao; zatim odsjek za informacije, gdje se razrađivao materijal dobiven od CK KPJ i slao nižim rukovodstvima i odsjek za evidenciju i statistiku, gdje su se pratile promjene broja članova, kao i njihov sastav po socijalnom, nacionalnom, polnom, obrazovnom i nekim drugim obilježjima. I okružni komiteti imali su ovo odjeljenje, samo u nešto jednostavnijoj formi, a činila su ga 2—3 referenta, zavisno od kadrovskih mogućnosti. Julskom odlukom uvedeno je kadrovsko odjeljenje kome se pridavao izuzetan značaj. Mreža kadrovskih odjeljenja bila je mnogo šira, pošto su, pored tog odjeljenja pri Pokrajinskom komitetu, kadrovska odjeljenja bila formirana u svih sedam okružnih komiteta, Mjesnom komitetu grada Sarajeva (koji je u rangu okružnog) i mjesnim komitetima sa preko 500 članova, s napomenom da se u onim mjesnim i sreskim komitetima koji su imali ispod 500 članova angažirao po jedan član komiteta (popularno su ga zvali kadrovik) koji je za svoj rad odgovarao višoj partijskoj instanci koja je imala kadrovsko odjeljenje.²⁰⁾ Izuzetna važnost kadrovskog odjeljenja stajala je u neposrednoj vezi s brojčanim porastom partijskog članstva, u skladu sa potrebom za stalnim formiranjem sposobnih kadrova za rukovodstvo, neophodnost uvida u raspored kadrovskog potencijala, s obzirom na tendenciju rasporeda komunista na sve odgovorne poslove državnog, političkog i privrednog razvoja. Što se, pak, tiče komisija, veliki značaj se pridavao komisiji za agitaciju i propagandu, koja je formirana u junu 1945. u pokrajinskom partijskom aparatu,²¹⁾ a organizaciono dograđena Julskom odlukom. Komisije su postojale i u svim okružnim partijskim rukovodstvima, čiji je rad trebalo sinhronizirati sa srodnim sektorima rada u rukovodstvima SKOJ-a, odbora NOF-a i sl. U pokrajinskoj komisiji ofor-

¹⁹⁾ Isto.

²⁰⁾ Isto.

²¹⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-84/1945, D-57/45, Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH Centralnom komitetu KPJ o agitaciji i propagandi od 2. 7. 1945. godine.

mljena su sva tri sektora rada: za agitaciju i štampu, propagandu i teorijsko-predavački sektor.²²⁾ Sirenjem partijskog aparata znatno se povećao i broj profesionalnih političkih radnika (oslobođenih od rada u proizvodnji ili na drugim poslovima) na svim nivoima partijskog rukovodstva. Provođenje u život odredaba iz Julske odluke o organizacionom ustrojstvu partijskog aparata, kao temeljnom dokumentu o ovim pitanjima, teklo je vrlo sporo u nižim partijskim rukovodstvima, u prvom redu zbog nedostatka sposobnog i obrazovnog kadra u okružnim, sreskim i mjesnim rukovodstvima, zbog neprilagođenosti i nesnalaženja u novim uvjetima rada, malobrojnosti kadra u odnosu na ogroman posao postavljen pred njih itd.²³⁾ Međutim, bez obzira na sve poteškoće na terenu, insistiralo se na provođenju u praksu ovih odredaba, na koje su dograđivane sve kasnije.

Do Osnivačkog kongresa KP BiH učinjene su još neke izmjene u partijskom aparatu s ciljem što boljeg i uspješnijeg rada, prilagođene novim okolnostima i zadacima socijalističkog razvoja, u skladu sa sve većim potrebama za proširenjem aparata na svim partijskim instancama. Prva važnija organizaciona izmjena odnosila se na promjene u kadrovskom odjeljenju,²⁴⁾ marta 1947, kojom su reorganizirani postojeći i formirani novi odsjeci: za stručne-ekonomske kadrove, za partijske funkcionere, za agitpropovske kadrove, za škole i kurseve, za kadrove Ministarstva unutrašnjih poslova, Javnog tužilaštva i pravosuđa, za omladinske rukovodioce — članove Partije i odsjek za sindikalne funkcionere.²⁵⁾ U svakom odsjeku radio je po jedan referent i jedan pomoćnik referenta. Osim njih, postojao je i jedan referent za opću kartoteku i referent za povezivanje i evidenciju promjena kod partijskih kadrova.²⁶⁾ Već 3. aprila 1947. godine na snazi je direktiva o izmjenama u radu organizaciono-instruktorskog odjeljenja.²⁷⁾ Njom je bilo propisano sedam referenata koji su »... isključivo partijski radnici i ne mogu biti zaposleni u drugim ustanovama...«²⁸⁾ Nastojalo se od organizaciono-instruktorskog odjeljenja stvoriti homogeno partijsko tijelo koje će jedinstveno funkcionirati, bez strogo razgra-

²²⁾ Isto.

²³⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, Kutije: 84, 85, 90, 115 i 117 iz 1945. godine, dokumenti se odnose na rezultate formiranja odjeljenja i komisija u sreskim, mjesnim i okružnim komitetima.

²⁴⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-139/1947, D-1.706/47, d- 22. 3. 1947. godine Instrukcija za reorganizaciju odjeljenja za kadrove pri centralnim i pokrajinskim komitetima KPJ upućena od Centralnog komiteta KPJ.

²⁵⁾ Isto.

²⁶⁾ Isto.

²⁷⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-139/1947, D-7.424/47, Direktiva Centralnog komiteta KPJ upućena 3. aprila 1947. godine Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH o radu organizaciono-instruktorskog odjeljenja.

²⁸⁾ Isto.

ničenih sektora rada, da bi ti kadrovi kao članovi instruktorskih grupa, ili kao pojedinci, kompetentno mogli ukazivati na propuste u radu na terenu o svim pitanjima. Rukovodilac organizaciono-instruktorskog odjeljenja bio je imenovan isključivo odlukom Pokrajinskog komiteta, uz saglasnost CK KPJ, a radio je pod neposrednom kontrolom organizacionog sekretara PK KPJ za BiH. Kompetencije ovog odjeljenja sadržavale su se u provođenju i kontroli izvršavanja svih postavljenih zadataka; obilaska komiteta i organizacija; slanju određenih kadrova za pomoć komitetima i organizacijama gdje su se javljali neki problemi; praćenju evidencije i statistike partijskih organizacija i članova po okružnim, a od septembra 1947. po sreskim komitetima; u detaljnoj analizi statističkih podataka i blagovremenom ukazivanju na propuste u omasovljavanju članstva i »popravljanju socijalne i nacionalne strukture« (kako to bilježe dokumenti). Daljnji korak u organizacionoj izgradnji partijskog aparata datiran je 10. januara 1948. godine.²⁹⁾ Prva tačka ove odluke odnosila se na formiranje sekretarijata »... da bi nacionalna rukovodstva mogla što operativnije i uspješnije rešavati partijsko-organizaciona, politička, privredna i ostala pitanja iz oblasti državne uprave, Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije doneo je odluku, da se iz sastava Politbiroa nacionalnih CK-a, odnosno PK-a, organizuje Sekretarijat od 3—5 drugova.«³⁰⁾ U dosad istraženoj sačuvanoj i dostupnoj arhivskoj građi nema podataka kada je sekretarijat u Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH formiran, kada je počeo s radom i ko je bio u njegovom sastavu. Za rekonstruiranje pomenutog organizacionog tijela potrebno je konsultirati nekoga od živih članova Pokrajinskog komiteta, što pri izradi ovog rada nije bilo moguće zbog oskudice u vremenu. Druga organizaciona izmjena, propisana pomenutom odlukom, odnosila se na reorganizaciju odjeljenja u uprave, tako da se transformiralo »... Org-instruktorsko odeljenje u Organizaciono-instruktorsku upravu, Kadrovsko odeljenje u Upravu za kadrove i Odeljenje agitacije i propagande u Upravu agitacije i propagande. Na čelu svake uprave nalazi se načelnik. Uprave se dele na odeljenja, otseke i referate...«³¹⁾ Ova reorganizacija nije imala samo formalan karakter promjene naziva, nego i suštinski, kako u odnosu na unutarnju podjelu rada i metode djelovanja, tako i u relacijama mogućnosti proširivanja uprave novim ljudima. Sve veća administracija — profesionalno zaposleni partijski radnici u administrativno-upravnim aparatima — bila je neminovnost vremena, pošto je Partija na vlasti morala regulirati i usmjeravati

²⁹⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-209/1948, D-3.281/48, Odluka CK KPJ od 10. januara 1948. godine po organizacionim pitanjima upućena PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu 28. januara 1948. sa priložima i shemama (koji nisu sačuvani u dokumentaciji arhiva).

³⁰⁾ Isto.

³¹⁾ Isto.

i čitav poslijeratni razvoj i sve njegove segmente posebno. Transformacija rada odjeljenja u uprave završena je u PK KPJ za BiH u periodu od dva mjeseca. U vezi sa porastom partijskog članstva i širenjem mreže osnovnih partijskih organizacija, Kontrolna komisija CK KPJ nije bila u mogućnosti da ažurno obavlja poslove, te je odlukom od 10. 1. 1948. godine regulirala to pitanje na slijedeći način: »... Formiraju se Kontrolne komisije pri nacionalnim partijskim rukovodstvima. Kontrolnu komisiju postavlja nacionalno rukovodstvo po odobrenju CK KPJ. Nju sačinjavaju predsjednik i dva člana. Predsjednik komisije treba da bude član biroa ili plenuma nacionalnog rukovodstva. Sekretar komisije nije član Kontrolne komisije...«³²⁾ Kompetencije novoformiranih kontrolnih komisija bile su široke, imale su pravo odlučivanja o svim pitanjima, a za neka sporna ili važnija, kada su bila u pitanju viša rukovodstva, obraćali su se centralnoj Kontrolnoj komisiji u Beogradu, kao i za kadrove koji su po »kadrovskoj nomenklaturi« direktno bili u nadležnosti CK KPJ. Osim toga, svaki član Partije, ukoliko nije bio zadovoljan odlukom Kontrolne komisije u PK KPJ za BiH imao je pravo žalbe Kontrolnoj komisiji CK KPJ. Osim nabrojane tri važne inovacije u organizacionom razvoju, bila je striktno propisana i tehnika rada u upravi za kadrove (u odjeljenjima i odsjecima) putem »sistema evidencije«, čime se stvorio potpuni uvid u raspored kadrova u partijskim rukovodstvima, državnom aparatu, raznim ustanovama i preduzetnim komitetima. Tačno je bilo propisano koje dužnosti su u kompetencijama CK KPJ, koje u PK KPJ za BiH, a koje su bile u nadležnosti okružnih, odnosno sreskih partijskih rukovodstava. Od februara 1948. godine, partijske organizacije se finansiraju sistemom budžetiranja, uspostavljena je fiksna sistematizacija radnih mjesta, određene visine plata i raznih novčanih naknada, službenih putovanja i sl. Pomenutom januarском odlukom organizaciono je zaokružen proces izgradnje partijskog aparata do Osnivačkog kongresa KP Bosne i Hercegovine, za vrijeme od tri prve poslijeratne godine.

3.

Primaran zadatak KPJ bilo je primanje novih članova, pošto nije imala dovoljno kadrova da realizira zadatke koji su bili postavljeni pred Partiju kao vladajuću snagu u državno-političkom sistemu tek oslobođene zemlje. S obzirom na njenu vladajuću ulogu u društvu i potrebu imenovanja provjerenih partijskih kadrova na sve ključne funkcije i položaje u državnoj upravi, privredi, kulturi itd., izuzetan trend porasta članstva, koji je Partija ostvarivala u toku rata, nastavio se nesmanjenim tempom i nakon oslobođenja. »Iz oslobodilačkog rata KPJ je, s obzirom na to da je

³²⁾ Isto.

izgubila 75% kadra, izašla gotovo obnovljena po svom sastavu. Prvi podaci o njenom brojnom stanju potiču iz januara 1945: Partija je imala 91.386 članova, a SKOJ 145.800 članova, od toga u Bosni i Hercegovini bilo je 11.765 članova KPJ (5.901 na terenu i 5.864 u vojsci) i 20.000 članova SKOJ-a (15.000 na terenu i 5.000 u vojsci).³³⁾ /U ovom radu pratiće se brojnost partijskog članstva bez podataka o broju članova u redovima JNA/. Do jula 1945. godine, broj članova KPJ u Bosni i Hercegovini (5.901 bio je u januaru) povećao se na 8.700 članova i 1.462 kandidata.³⁴⁾ Do kraja iste godine (novembar) broj se povećao na 12.275 članova, dok je naredne godine porast tekao mnogo brže: 1946. bilo je u novembru 20.571 član; 1947. u istom mjesecu 28.763 člana.³⁵⁾ Bosanskohercegovačka partijska organizacija ostvarila je najveći porast članstva tokom 1948. godine, što je bilo ne samo najviše povećanje za vrijeme do Osnivačkog kongresa, nego za cijelo poslijeratno razdoblje. Od januara 1948. godine, kada je bilo evidentirano 31.658 članova, do početka juna broj je dostigao 40.069 članova, a početkom augusta 53.335, dok je pred Osnivački kongres bosanskohercegovačka organizacija brojala 53.031 registriranog člana KPJ.³⁶⁾ Takav priliv novog članstva rezultat je, prije svega veoma dobro pripremljenih akcija (kampanja) za omasovljenje članstva. Tokom cijelog perioda 1945—1948, broj članova se stalno mijenjao usljed velikih promjena članstva u partijskim organizacijama. S jedne strane, članovi su odlazili u gradove gdje su se zapošljavali; selili su u Vojvodinu kao kolonisti; išli na izgradnju omladinskih pruga i na druge radne akcije na mnoga gradilišta u zemlji; na odsluženje ili dosluženje vojnog roka; na razne kurseve; u škole, na fakultete; na razne državne položaje i funkcije u srezove, okruge i u druge republike; zatim, u službu OZNE, Narodne milicije i sl., dok su se, s druge strane, mnogi članovi vraćali kući nakon demobilizacije; na poslove u niža partijska rukovodstva ili organe narodne vlasti i sl. Sva ta migraciona kretanja ometala su redovno i tačno pra-

³³⁾ Vujošević dr Ubavka, *O organizacionom razvoju KPJ u Bosni i Hercegovini (1919—1941)*, str. 65, prilog u zborniku radova sa naučnog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. pod naslovom *Četvrta i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938—1941*, Institut za istoriju, Komisija Predsjedništva CK SK BiH za istoriju, Sarajevo, 1980, str. 479.

³⁴⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-84/1945, D-47/45, d- 13. 7. 1945. godine.

³⁵⁾ AO CK SK BiH, Fond PK KPJ BiH, K-292/1948, D-bb/48, d- 11. 9. 1948. godine.

³⁶⁾ Isto.

Pred Osnivački kongres KP BiH bilo je 53.031 član KPJ u BiH (K-293/1948, D-24/48, d- 15. 11. 1948), a u literaturi se vrlo često susreće podatak od 54.150 članova, međutim, taj iznos odgovara broju članova za august 1948, kada je bilo 54.154 člana i 3.048 kandidata (K-253/1948, D-3.896—III/84, d- 16. 9. 1948).

ćenje ukupne brojnosti partijskog članstva u pojedinim mjesecima, odnosno godinama. Osim toga, statistički partijski izvještaji imaju i mnoge manjkavosti, kao npr. određen broj nepovezanih članova. neslaganje u ukupnom broju, nepostojanje nekih izvještaja i sl. Ukupan porast partijske organizacije (1945—1948), izračunat pomoću baznog indeksa, tekao je vrlo dinamično: 1946. godine indeks povećanja bio je 168; 1947. iznosio je 234, a 1948. dostigao je vrijednost 432 u odnosu na 1945. godinu. Poredeći 1948. godinu sa 1945. uočava se povećanje partijske organizacije od preko četiri puta. I godišnji porast tekao je vrlo dinamično, iskazan pomoću lančanog indeksa, tako da je u 1946. indeks povećanja bio 168 u odnosu na 1945., 1947. iznosio je 140 u odnosu na 1946., a 1948. dostigao je vrijednost 184 u odnosu na 1947. godinu. Izuzetan porast partijskog članstva bio je rezultat i velikih napora partijskih organizacija na omasovljavanju članstva. Novo članstvo bilo je primano kroz redovan kandidatski staž od dva do tri mjeseca trajanja, osim za članove SKOJ-a i neke rijetke izuzetke koji su primani bez kandidature. Do Petog kongresa KPJ, nekoliko puta je i kampanjskim, masovnim akcijama povećavana brojnost članstva. Među najveće kampanje (akcije) usmjerene od strane pokrajinskog rukovodstva, a u skladu sa direktivama CK KPJ, spadaju one iz juna 1945., jula 1946., marta 1947. i, najveća, iz januara 1948. godine.³⁷⁾ Ove direktivno usmjerene akcije na omasovljavanju članstva, uz sve pozitivne rezultate, imale su i niz propusta, jer je u Partiju na taj način bio učlanjen određen broj slabo provjerenog kadra, kojem su ideje i praksa KPJ bile tuđe.³⁸⁾ Međutim, stalnom akcijom kažnjavanja i isključivanja naknadno su otklanjani i ovi propusti. Pred svaku pripremljenu akciju za omasovljavanje članstva, Organizaciono-instruktorsko odjeljenje PK KPJ za BiH, imajući u vidu stanje i mogućnosti pojedinih partijskih organizacija, davalo je orijentacione planove sa zacrtanim brojem potencijalnih članova u pojedinim organizacijama, ali je nižim rukovodstvima bila ostavljena mogućnost da donesu konačnu odluku o broju novoprimljenih, odnosno kandidovanih, jer su i u ovim masovnim akcijama prijema svi morali proći kroz obavezan kandidatski staž. Orijentacioni planovi pokrajinskog rukovodstva bili su mnogo realniji od planova nižih partijskih rukovodstava koja su, uglavnom, precjenjivala svoje mogućnosti, što je imalo za posledicu neostvarivanje plana ili vještačko prebacivanje na štetu kvaliteta novog članstva u pojedinim osnovnim organizacijama. Naravno, proces omasovljavanja tekao je u vrijeme postrevolucionarnog raspoloženja, oduševljenja pobjedom, takmičarskog duha i radnog elana.

³⁷⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-115/1945, D-30/45; K-128/1946, D-102/46; K-137/1947, D-1.321/47. i K-201/1948, D-37/48.

³⁸⁾ Rezultate masovnih akcija prijema u članstvo nalazimo zabilježene u zapisnicima, izvještajima i analizama iz ovog perioda, koji su sačuvani u pomenutom arhivu u kutijama od broja 115/1945. do broja 230/1948.

što se kao dio svakodnevnog života prenijelo i na ovaj partijski zadatak. Kriteriji za prijem pooštreni su usvajanjem Statuta na Petom kongresu KPJ, od kada »... kroz kandidatski staž prolaze sva lica koja žele da stupe u Partiju. Kandidatski staž omogućava kandidatu za člana Partije da se upozna s programom, statutom i taktikom Partije, a partijskoj organizaciji omogućava da upozna kandidatovu odanost Partiji i njegove lične osobine...«³⁹⁾ Za kandidata se predlažu najbolji, koji kroz staž od šest do osamnaest mjeseci, zavisno od ličnosti, učestvuju na sastancima osnovne organizacije gdje su kandidovani, sa savjetodavnim, ali ne i sa odlučujućim pravom glasa, uplaćuju dio članarine i dokazuju kvalitete neophodne za člana KPJ. Statutom je ukinuta mogućnost kampanjskog načina prijema članstva, uz kratku kandidatsku proceduru.

Imajući to u vidu, samo od sebe nameće se pitanje da li je KPJ u naznačenom periodu kadrovski ili masovni model partije? Analizirajući statistički, ali i pisani arhivski materijal može se zaključiti da je, bez obzira na enormno povećanje članstva, KPJ zadržala kadrovska obilježja, s obzirom na stroge uvjete za prijem u članstvo, zatim obavezan kandidatski staž, angažiranost članstva u osnovnim organizacijama, prisustvo visokih moralnih i radnih principa iz vremena rata, visok stupanj konspirativnosti, prisustvo procedure popunjavanja anketnih listića, stalnu brigu za čuvanje autoriteta Partije kroz besprijekoran lik komuniste, zatim na ograničavanje prijema na one najbolje i najaktivnije, ali i na stalno prisutnu akciju kažnjavanja i isključivanja zalutalih, nezrelih i neprijateljski raspoloženih pojedinaca koji su se uspjeli učlaniti u Partiju. Mada u ovom periodu nisu raščlanjeni modaliteti osipanja članstva (neregistrirani, samovoljno napustili Partiju, isključeni, brisani iz evidencije), donekle se, ipak, može uspostaviti odnos među primjenjenim disciplinskim partijskim mjerama prema članstvu. Najveći broj od ukupno kažnjenih članova KPJ otpada na isključene (1946. bilo je 1.328 isključenih od 3.171 ukupno kažnjenih; 1947. bilo je 2.310 isključenih od 4.674 ukupno kažnjenih i 1948. bilo je 1.256 isključenih od 3.621 ukupno kažnjenih članova).⁴⁰⁾

Priliv novog članstva u Partiju nije tekao ravnomjerno u svim dijelovima bosanskohercegovačke teritorije. U periodu od jula 1945. do augusta 1947. godine (za kada postoje poređenja za pojedine okružne komitete), najveći apsolutni porast imale su partijske organizacije u okviru banjolučkog okruga, a najveći relativni porast ostvarile su partijske organizacije u gradu Sarajevu i

³⁹⁾ Statut Komunističke partije Jugoslavije, V Kongres KPJ 21—28. jula 1948, Stenografske bilješke, Kultura, Beograd, 1949, str. 841—852.

⁴⁰⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-84/1945; K-102/1946; K-151/1947. i K-277/1948.

sarajevskom okrugu, gdje se članstvo povećalo oko 5,5 puta, pošto je 1945. imalo izrazito mali broj članova, te u komparaciji podataka ima izrazit porast. Uočljivo je da je bosanskohercegovačka organizacija i poslije rata bilježila nesmanjeni porast u krajevima gdje je bio masovan odziv u redove narodnooslobodilačke vojske, dok su se u drugim regijama postepeno ostvarivali zadaci Partije na osnivanju osnovnih organizacija i primanju novih članova. Novo članstvo je dolazilo, uglavnom, iz redova omladine, mlade radne snage na brojnim gradilištima, omladinskim prugama i radnim akcijama, zatim iz industrije i šumarstva, ali i iz administracije koja se postepeno stvarala i umnožavala. Stvaranjem velikog broja osnovnih organizacija na produkcionom principu Partija se omasovljavala radno aktivnim članstvom, na šta ukazuje porast članstva u gradskim i industrijski razvijenijim sredinama, gdje je bio stalni priliv radne snage. To se može ilustrirati za grad Sarajevo, mada su poređenja moguća i za druge bosanskohercegovačke gradove: Mjesni komitet za grad Sarajevo imao je jula 1945. godine 372 člana; marta 1946. godine 1.432; augusta 1947. godine 2.149, a do januara 1948. povećao se broj na 3.587 članova, mada je tek tada počela velika akcija za omasovljavanje članstva.⁴¹⁾ Naravno, porast partijske organizacije tekao je zavisno od mogućnosti i kapaciteta zapošljavanja u pojedinim manjim ili većim gradovima ili regijama.

U cijelom tretiranom periodu bilo je prisutno stalno širenje i jačanje partijskih organizacija kao posljedica izrazito visokog porasta broja članova, a dovodi se u vezu sa porastom stanovništva, većim brojem zaposlenih, razvojem industrije, rudarstva, osnivanjem tvornica, brojčanim jačanjem administrativnog osoblja kao važnog činioca za reprodukciju članstva itd.

Zanimljivo poređenje partijskog članstva moguće je napraviti u odnosu na odrasli dio bosanskohercegovačkog stanovništva, naravno, samo za 1948. godinu, od kada postoji popis stanovništva. U martu 1948. godine (kada je pravljén popis), obuhvat odraslog dijela stanovništva (1.181.849) partijskim članstvom (34.535) iznosio je 2,9 posto.⁴²⁾ Prema tome, kretanje članstva KPJ u Bosni i Hercegovini za vrijeme od 1945—1948. godine pokazuje da je Partija bila ukorijenjena u sve pore poslijeratnog bosanskohercegovačkog društva i da je, poređeno sa brojem stanovnika i po kvantitetu članstva, bila daleko iznad minimuma koji je bio nužan da bi mogla djelovati kao vodeća idejno-politička snaga.

⁴¹⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-85/1945, D-19/45, d- 15. 7. 1945; K-117/1946, D-102/46, d- 15. 6. 1946. i K-238/1948, D-746/48, d- 14. 2. 1948.

⁴²⁾ Podaci za broj stanovnika u Bosni i Hercegovini citiran je prema statističkoj publikaciji: *Statistički godišnjak 1945—1953*, Zavod za statistiku i evidenciju, Narodna Republika Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1954, str. 40—43, a za broj članova KPJ u BiH iz arhivske građe već pomenutog arhiva i fonda, K-222/1948, D-2.072/84, d- 15. 4. 1948. godine.

U odnosu na ukupno članstvo KPJ, članstvo iz Bosne i Hercegovine imalo je visok procenat učešća: 1945 = 6,7%; 1946 = 7,9%; 1947 = 10,5% i 1948. godine 10,8 posto.⁴³⁾ Mada su ovdje izostala poređenja sa organizacijama u ostalim republikama i pokrajinama, donekle je moguće ilustrirati te odnose kada je u pitanju bosanskohercegovačka organizacija.

Po socijalnom sastavu KPJ nije bila homogena partija, u njoj su zastupljeni pripadnici različitih socijalnih grupa i slojeva. Socijalno obilježje članstva ima veliko ideološko-političko značenje, jer je i interesna struktura članstva bitan faktor za opredjeljenje i praktično djelovanje Partije.

Prvih poslijeratnih godina socijalni sastav članstva KPJ u Bosni i Hercegovini nosi pečat iz vremena rata, kada je više od polovine članstva činilo seljaštvo. Arhivski dokumenti o ovom pitanju uglavnom konstatiraju da »... karakteristika naše partijske organizacije jeste da je njen sastav seljački. Tek u posljednje vrijeme imamo priliv radništva...«⁴⁴⁾ Izkazan numerički, socijalni sastav partijske organizacije u decembru 1945. pokazuje da su 66% članstva činili seljaci, 19% radnici, 12% intelektualci i 3% ostali.⁴⁵⁾ Mada je za sociološko istraživanje socijalne strukture period 1945—1948. nedovoljan za studioznije i detaljnije kompariranje, u ovom radu naznačit će se samo neke polazne osnove ili prve prepoznatljive promjene. Partijsko rukovodstvo, svjesno socijalnog sastava članstva, nastojalo je da ga popravi u korist radnika, ali je taj porast tekao vrlo sporo, u prvom redu zbog nerazvijene ekonomske strukture i privredne zaostalosti Bosne i Hercegovine. Od 1945. do 1948. godine procenat radnika povećao se sa 19 na 27 posto,⁴⁶⁾ dok se procenat seljaka smanjio na 51,4 posto.⁴⁷⁾ Radnička klasa bila je mlada, malobrojna, uglavnom je poticala sa sela i za njega bila čvrsto vezana. U odnosu na ukupan broj zaposlenih radnika 1947. (90.417) i 1948. godine (102.997), za kada arhivski podaci dozvoljavaju poređenje, učešće radnika u partijskom članstvu se povećalo sa 4% (1947) na 6,9% (decembar 1948).⁴⁸⁾ Apso

⁴³⁾ Podaci za članstvo KPJ preuzeti su iz knjige *Klasno-socijalna struktura Saveza komunista Jugoslavije*, Edicija CDI, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1984, str. 327.

⁴⁴⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-84/1945, D-47/45, d- 19. 7. 1945. godine.

⁴⁵⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-292/1948, D-bb/48, d- 11. 9. 1948. godine.

⁴⁶⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-277/1948, D-5.168—III/84, d- 24. 1. 1948. godine.

⁴⁷⁾ Isto.

⁴⁸⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-178/1947, D-7.902/47, d- 21. 1. 1948. i K-277—III/1948, D-5.165/48, d- 24. 1. 1949.

lutni iznosi su se povećali skoro dva puta: od 3.630 radnika-članova Partije 1947. na 7.059 radnika-članova Partije u 1948. godini.⁴⁹⁾ Kako je u ovom periodu cvjetalo administrativno rukovođenje privredom i izgrađivani posebni administrativni aparati u svim vrstama djelatnosti, povećao se broj administrativnog osoblja (službenika kao vrlo primamljivog zanimanja), te je i ova socijalna kategorija zaposlenih bila značajan izvor za reprodukciju članstva. U periodu 1945—1948, numerički izraženo, njihov broj ne bilježi neki nagli uspon: od 1946. kada su službenici učestvovali sa 10,9% do decembra 1948. godine učešće su povećali na 14,8 posto,⁵⁰⁾ što je u naznačenom periodu blagi porast. Potrebno je napomenuti i važnost načina evidencije u ovom periodu, kada su u partijskoj statistici za socijalnu strukturu primjenjivani kriteriji socijalnog porijekla, a ne socijalne pripadnosti. Međutim, neovisno od socijalnog sastava, KPJ je po svojim programskim opredjeljenjima, ciljevima i ideologiji bila avangarda radničke klase, te je tokom poslijeratnog perioda nastojala omasoviti svoje članstvo iz redova radnika, neposrednih proizvođača. Svakako, uspjehe tih nastojanja su ograničavali mnogi razlozi, poput nerazvijene materijalne baze, sporog razvijanja industrijske i prerađivačke infrastrukture, nepovoljne socijalne strukture stanovništva, a ponegdje i sektaškog odnosa prema radnicima i sl. Međutim, razvijanjem bosanskohercegovačkog društva, smanjivanjem primarnih djelatnosti na račun sekundarnih i tercijalnih, postepeno se mijenjala i baza za regrutaciju članstva.

4.

Poznato je suštinsko programsko opredjeljenje KPJ koje se odnosi na unapređenje interesa radničke klase, a jedan od puteva ka ostvarivanju tih ciljeva je i insistiranje na pravilnom izboru rukovodećeg kadra.

Za prve poslijeratne godine važno je napomenuti da je partijska statistika vrlo rijetko detaljno bilježila podatke za rukovodstvo, a kada je to činila, redovno je rukovodstvo statistički iskazivala kao radničko ili seljačko, bez obzira što su se članovi nalazili na plaćenim partijskim funkcijama kao profesionalni političari koji su davno napustili svoja osnovna zanimanja i raniju sredinu, ali se isto tako, vrlo rijetko vraćali u nju nakon isteka mandata.

U arhivskim dokumentima (najčešće u tkz. organizacionim izvještajima) susreću se brojne karakteristike za rukovodstva, koje se mogu ilustrirati jednim karakterističnim izvodom iz dokumenta iz jula 1945, gdje se kaže »... naši su komunisti u najvećem broju polupismeni seljaci koji čine i jezgro većine sreskih i drugih nižih

⁴⁹⁾ Isto.

⁵⁰⁾ Isto.

rukovodstava...⁵¹⁾ Sekretari i članovi biroā osnovnih partijskih organizacija uglavnom su bili najistaknutiji članovi iz osnovne organizacije, borci sa zaslugama iz rata, a po socijalnom obilježju — seljaci u agrarnim sredinama, radnici u tvornicama, preduzećima i na radilištima, činovnici u ustanovama i sl. Odanost i borbenost bili su neophodni kvaliteti kadrova za rukovodioce, a koncentracija poslova u vezi sa procesom obnove, izgradnje, industrijalizacije i elektrifikacije zemlje zahtijevali su, osim kvaliteta, stručnosti i obrazovanost. Obrazovni nivo članstva nije pružao optimalne uvjete za širok izbor stručnog kadra, što je svakako bilo u tijesnoj vezi sa niskim stupnjem obrazovanosti stanovništva uopće. Izrazit procenat u članstvu činili su članovi bez škole (1946 = 26,5%; 1948 = 21,5%), dok su najveće učešće imali članovi sa osnovnom školom (1946 = 53,5%; 1948 = 58,6%).⁵²⁾ Na raznim stupnjevima srednjeg obrazovanja 1946. bilo je 16,5%, a 1948. godine 18,5% članstva, dok je studenata bilo ispod jedan posto, a sa fakultetskim obrazovanjem između jedan i dva posto članstva kroz naznačeni period.⁵³⁾ Period 1945—1948. je veoma kratak za cjelovitiji pokušaj komparacije, ali se u kretanju broja članova bez škole i sa osnovnom školom vide ostvareni pozitivni rezultati napora Partije da obrazuje članstvo. Mada u ovom periodu nedostaju podaci za rukovodstvo (tek detaljnije od 1950. godine), na osnovu parcijalnih podataka može se zaključiti da je nivo obrazovanosti partijskog rukovodstva bio znatno viši od članstva, jer su se obavezno birali pismeni ljudi, najistaknutiji u svojoj sredini, ali i sa dovoljno iskustva za obavljanje određenih tekućih poslova. Partija je činila velike napore na opismenjavanju članstva i osnovnom obrazovanju u sklopu široke kampanje za opismenjavanje stanovništva, svjesna da jedino tako može postići željene rezultate. Među ukupnim članstvom postepeno je rastao stepen obrazovanosti, što se može smatrati direktno rezultatom školovanja, s jedne, ali i regrutacijom novog članstva i rukovodstva iz redova stanovništva koje je, također, prošlo kroz osnovne vidove obrazovanja, s druge strane.

Učešće žena u partijskom rukovodstvu bilo je minimalno. Određen broj je izrastao u javne političke radnike u mjesnim (gradskim) i okružnim komitetima. Donekle je to bio odraz relativno malog učešća žena u članstvu (1946 = 20,4%, a 1948. bilo je 18,5%),⁵⁴⁾ čiji se postotak postepeno smanjuje, ali ne tako drastično da one ne bi mogle više učestvovati u rukovodstvu. Tome su

⁵¹⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-84/1945, D-57/45, d- 2. 8. 1945. godine.

⁵²⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KP BiH, K-178/1947, D-bb/47, d- 15. 1. 1948. godine; K-277/1948, D-5.165—III/1948, d- 24. 1. 1949.

⁵³⁾ Isto.

⁵⁴⁾ Isto.

u prvom redu, doprinijeli patrijarhalni odnosi u društvu uopće, nezainteresiranost, neaktivnost i sektaški odnos prema ženama kao inferiornijim članovima u većini partijskih organizacija. Osim toga, materijalna osnova društva prvih poslijeratnih godina bila je siromašna da bi pružala ženama veće mogućnosti za društveno-političko aktiviranje.

*
* * *

Izneseni podaci o osnovnim karakteristikama organizacionog razvoja KPJ u BiH u prvom periodu poslijeratne obnove i izgradnje dovoljno dokumentovano govore o prvoj fazi prestrojavanja partijske organizacije i prilagođavanja novim uvjetima djelovanja. Shema organizacionog partijskog ustrojstva, prezentirana kroz najbitnije izmjene, dopune i dograđivanje, odslikava proces izrastanja Partije u avangardnog društvenog subjekta. Organizaciono ustrojstvo i razvoj bitna su dimenzija u proučavanju partijskog bića, ali mu ne treba pripisivati prioritet, jer ne omogućava sagledanje suštinskih saznanja o Partiji. Međutim, kako organizacija govori o načinu djelovanja i oblicima unutarpartijskog života, empirijska datost je neophodno polazište početnog stadija istraživanja.

Druga bitna dimenzija u istraživanju o Partiji je ona koja se odnosi na socijalnu strukturu članstva. Međutim, i ovdje je nepoželjno reduciranje istraživanja samo na socijalnu strukturu, već je potrebno uspostaviti realne odnose među pojedinim predmetima proučavanja, a izbjeći pre naglašavanje samo jedne dimenzije kao najbitnije. Svođenjem istraživanja samo na empirijski datu socijalnu strukturu umanjuje se značaj organizacionog razvoja, programskih opredjeljenja i stremljenja, oblika klasne borbe i stepena angažiranosti članstva. Naravno, time se ne želi umanjiti značaj socijalnih obilježja članstva u Partiji, nego samo objektivno istaći heterogenost sastava i naznačiti, koliko je to moguće, njim determinirane interese pojedinih socijalnih kategorija i slojeva. Da napomenemo samo jedno od programskih opredjeljenja KPJ koje stoji u uskoj vezi sa istraživanjima socijalne strukture, a to je: obezbjeđivanje dominacije radnika u članstvu. Kroz empirijski datu socijalnu strukturu može se analizirati realizacija ovog programskog cilja. Imajući u vidu nedefiniranost pojma radnika u ovo vrijeme, kvalitet statističkih pokazatelja za broj radnika, ali i socijalni kontekst poslijeratnog društva, može se konstatirati stalan i stabilan porast radnika u članstvu KPJ za BiH 1945—1948.

Empirijska istraživanja organizacionog razvoja i socijalne strukture članstva su neophodna, relevantna u osnovnim istraživanjima, ali nedovoljna. Važno je predstaviti programska opredjeljenja, šta je u tom periodu Partija bila i čemu je sremila. U proučavanju Partije bitno je i analizirati stupanj aktivnosti partijskog članstva. U naznačenom periodu, arhivska građa bilježila je izuzetno učešće i aktivnost komunista na svim zadacima, uz veliki ste-

pen odgovornosti, ozbiljnosti, borbenosti i požrtvovanosti. Visoki moralni i radni principi odlikovali su i članstvo i rukovodstvo, a oni su morali kao komunisti biti primjer za ostale u društvu, koji nisu bili članovi Partije. Partijska djelatnost bila je direktivno usmjeravana, a članstvo se maksimalno zalagalo za provođenje u život svih direktiva, uputstava, smjernica i sl., naravno, primjerenih konkretnim prilikama i mogućnostima u pojedinim organizacijama. Veliki porast članstva bio je potreba novih uvjeta rada, ali su Partiju i dalje odlikovala kadrovska obilježja, naravno u nešto savremenijem obliku. Prema tome, bez obzira na masovan priliv članstva, KPJ se odupirala poistovećivanju sa masovnim modelom partije.

U periodu od oslobođenja zemlje do Osnivačkog kongresa Komunističke partije Bosne i Hercegovine, bosanskohercegovačka partijska organizacija, uz sve poteškoće, snašla se u poslijeratnim uvjetima rada kao rukovodeća snaga u usmjeravanju cjelokupnog političkog, državnog i privrednog razvoja. Na principu demokratskog centralizma, uz karakterističan metod direktivnog načina rada hijerarhijski postavljenih partijskih instanci, članstvo je primalo uputstva za rad, provodilo ih u praksu, predhodno razrađene na sastancima, saobražavajući ih konkretnim prilikama. Članstvo u ovom periodu nije učestvovalo u donošenju odluka globalnog karaktera, što je bilo kompetencija Politbiroa CK KPJ, ali se poistovećivalo s njima uz veliku aktivnost i zalaganje. U ovom periodu, pripadnost članstvu Partije nije se javno iskazivala, a unutarpartijski život nije dobivao publicitet. Tek se otpočinjalo, vrlo oprezno, s nekim sastancima otvorenog tipa, ali je utjecaj KPJ bio evidentan u svim porama poslijeratnog socijalističkog razvoja. Preko masovnog prijema u članstvo, stalnih organizacionih izmjena i usavršavanja partijskog aparata, uz prisustvo razvijenije revolucionarne svijesti, tekao je proces simbioze partijske i državne vlasti u već izgrađenom centralističko-administrativnom načinu upravljanja.

SUMMARY

*ON THE ASPECT OF DEVELOPMENT IN ORGANISATION OF
COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA (1945—1948)*

A through historiographical view of a development in organisation of Communist Party of Yugoslavia (CPY) in Bosnia and Herzegovina (1945 — 1948) and a better understanding of its complexity and fast speed must bear in mind that CPY found itself under entire new circumstances of work, development and activity after the liberation of the country. As the party in power

CPY was primarily a holder of the revolutionary heritage won in the War, a pillar of the established state integrity and a leading force in building new socialistic relations in a society. As the party in power, as a cohesive texture of all the segments of the social life and the avant-garde that was forming and building the socialistic model of social relations, CPY concentrated its activity on giving directions that would help building and functioning of a governmental and legal system. The system was designed on a territorial principle to which the Party's own model of organization had to adjust. It was a necessary condition in order to carry out efficiently the agreed development of an internal political life of the just freed country. This process could be described as industrialization, electrification, agrarian reform and colonization, collectivization of agricultural production, nationalization and confiscation, which happened towards the end of the period. That is why a number of changes in organization and occasional smaller reorganisations took place in the first postwar years (1945 — 1948), but they did not essentially alter the basic principle of a democratic centralism. Only structures of certain bodies within the entire organization were changed in order to make them efficient and to adjust them to the administrative and territorial division of the country. In the period between the liberation of the country and the Founding Congress of Communist Party of Bosnia and Herzegovina the Party organization of Bosnia and Herzegovina managed, with all the difficulties, to become a leading force which would direct the entire political, administrative and economical development in Bosnia and Herzegovina. Its membership grew in size and in the end of 1948 it had 53.335 members. In the three years period the Party's bodies started to function, its apparatus was built from a bottom to the top, and a special attention was paid to a selection of candidates for certain posts. The Party's structures functioned under the principles of the democratic centralism. It was a method in which higher party's structures issued directions to the membership which turned them into practice after a careful discussion on its meetings where a real situation ordered a certain type of activity. The membership could not participate in making decisions of a global character, which remained the privilege of the Central Committee's Politbureau, but they identified themselves with them and carried them out with a great zeal and activity. In this period the membership to the Party was not made public, nor was the internal Party life given any publicity. Nevertheless, the Party influence remained strong in all the aspects of the socialistic development. The process of symbiosis of the Party and government power in the already built centralistic and administrative system went together with the constant influx of new Party members, alterations in the Party's structure and a strong revolutionary awareness of its members.